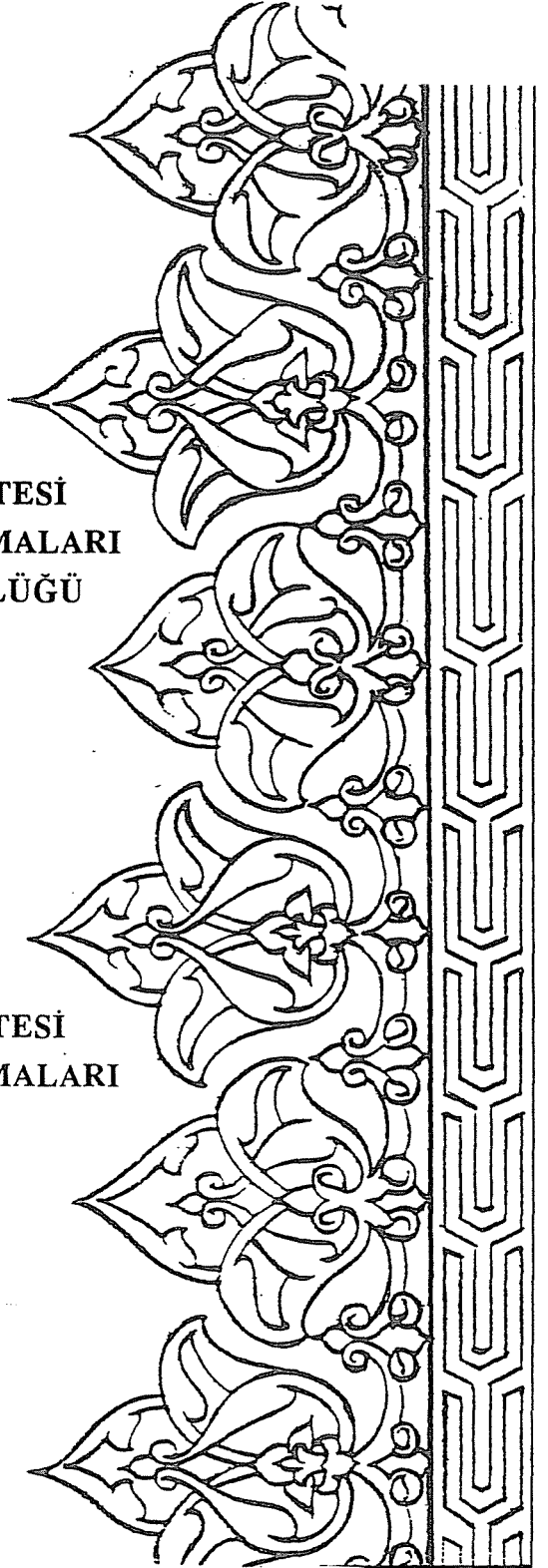

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı: 6
ERZURUM, 1996

Ulu Tanrı Adıyla

HEYDER BABA'YA SELAM HANSI LEHÇEDE YAZILMIŞTIR?*

Hüseyin SELİMİ

Aktaran Arş.Gör.Selahaddin BEKKİ**

"Heyder Baba'ya Selam"ın yazılı sûretinin dili bütünlükle ne edibî Azerbaycan Türkçesi'nde ne de Tebriz Lehçesi'ndedir. "Heyber Baba'ya Selâm"ın yazıda aksolunun dili ses kuruluşları bakımından bu lehçelerin ikisinden de paylıdır. Amma Heyder Baba'ya Selam'ın yazılı sûretinde Kend lehçesi, Tebriz lehçesi ve Edebî lehçemizin intibak ve ıstırakının eşiğinde başka bir özellik de vardır. Bu özellik Heyder Baba'ya Selam'ın yazılışında işledilmiş, az kala günümüze kadar sürülüp gelen yazı ananelerine aiddir. Tebriz lehçesinden gelen sayılı (ma'dud) etki (tesir)leri çıhanda, habile eski yazı ananelerine aid olan ayrılıklar (farklar) günümüziün yazı şivelerine çevrilirse, Heyder Baba'ya Selam'ın yazılı şekli de bu büyük eserin takriben bütünlükle Edebî lehçemizde olduğunu gösterecektir. Heyder Baba'ya Selam'ın rahmetlik üstadı Şehriyar'ın öz sesi ile zaptolmuş sûreti de bu düşünceyi teyid etmektedir.

Bu düşünce üzere Heyder Baba'ya Selam'ın ses kuruluşu bakımından ne durumda olduğunu öğrenmek için enazı üç noktayı gözden geçirmeliyiz Bu noktaları şunlardır.

- 1- Edebî Azerbaycan Türkçesi'nin kuruluşunun kabark özellikler
- 2- Tebriz lehçesinin Edebî lehçeden olan kabark ayrılıkları
- 3 Takriben, günümüze kadar uzanan yazı ananelerinin kabark özellikleri

1. Azerbaycan Türkçesi'nin Edebî lehçesinde ön-arka dudaklanan-dudaklanmayan destelere bulunabilen dokkuz sâit sayılı ve hisaplı istisnaları çıhanda

* Bu yazı İran/Tahran'da Dr.Cevat Heyet tarafından çıkarılan Varlık Dergisi Yıl:14, S.85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s.94-101'deki makalenin Latin harflerine aktarımıdır.

** Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Bilimi Doktora Öğrencisi

doğma Türkçe basit sözlerde, doğmalaşmış alınma sözlerde ve ekler (pesendler)de sâitler uygunluğu adlanan bir kaide üzerine işlenir. Bu kaide üzere:

a: Bir sözün sâitleri bütünlükle ya ön sâitlerden (meselen, ergin, elçi, güi, göz...). veya arha sâitlerde (meselen, azğışın, alçı, qul, göz...) olmalıdır.

b: İki şekilli ekler ön-arha-lık bakımından yapıştıkları köklerle sâitler uygunluğu kurarlar, Meselen: dişler (diş+ler), başlar (baş+lar), gelmek (gel+mek), kalmak (kal+mak), gözler (göz+ler), qözler (qöz+ler).

c: Dörd şekilli ekler ön-arha-lık bakımından ilave dodaklanmak-dodaklanmamak bakımından da kavuştukları köklerin sâitleri ile uygunlaşırlar. Meselen: elim (el+im), ayağım (ayak+ım), özüm (öz+üm), yurdum (yurt+um)...

d: /i,ö,o/sâitleri sayılı, altı istisnaları çıhanda, yalnız ilk hecede olabilirler. Buna göre nice heceli bir sözün ilk hecesinde/i,ö,o/ sâiti olanda sonraki hecelerde bu sâitlerin avzına alıp da ön-arha-lık bakımından bunlara uygun sâitler işlenir. Meselen: elimde (el+im+de), özümde (öz+üm+de), yolunda (yol+um+da)...

e: Son sâiti dodaklanan köke koşulan ekin sâiti umumen dodaklanan sâit olur. Meselen: kendin yolu, sözün düzü...

f: Son sâiti dodaklanmayan köke koşulan ekin sâiti umumen dodaklanmayan sâit olur. Meselen: evin, elin, dilin...

g: Sözü bitiren sâit ön-arha-lık bakımında da özünden kabak gelen sâitle uygun olacaktır. Meselen: sürü, guzu, gapı...

2. Çoh bahımlardan Edebî lehçemizden muntabık olan Tebriz lehçesinde:

a: Sözü bitiren sâiti ön-arha-lık ve dodaklanmak-dodaklanmamak bakımından özünden kabak gelen sâitle uygun olmayır. İşte bu sâit hemişe /i/ sâiti olur. Meselen: Edebî lehçede sürü, quzu, qapı... Telaffuz edilen sözler Tebriz lehçesinde süri, kuzı, kapı... telaffuz olur.

b: Bazı ekler arha sâitle daşlamakla (tespit olmakla) ön sâitli köklerle de değışilmez halde işlenir. Meselen: Edebî lehçede getmek, gedek, gedecek, getdik, temizlik, gördüğüm, sevincek... Telaffuz olan sözler Tebriz lehçesinde getmah, gedah, gedacah, gütdüh, temizlih, gördüğüm, söünceh... Telaffuz olur.

c: /y/ Yarım sâitinde kabak gelen /a/sâiti, /e/ sâitine çevrilir. Meselen: Edebî lehçede ayran, kaymak, kaycı... Telaffuz olan sözler Tebriz lehçesinde eyran, keymak, keycı... Telaffuz olur.

d: Bazen/y/ yarım sâitinden ve daha artık, tınılı seslerden kabak gelen /a/ sâiti /e/ sâitine çevrilir. Meselen: Edebî lehçede ayak, darak, araba... Telaffuz olan sözler, Tebriz lehçesinde, cyah, derah, eraba... telaffuz olur.

c: İkinci şahs müfred ve cem'i yiyelik eklerinin sâiti dodahlanır. Meselen Edebî lehçede senin, sizin, dilin, diliniz telaffuz olan sözler, Tebriz lehçesinde, senün, sizün, dilün, dilüz... telaffuz olur.

3. Yazı ananelerimize gelende, dilimizi İslamî elif-ba ile yazmak da min yıllık tecrübemizin sonucu (neticesi) günümüzde bu elif-baya her sözü deyildiği kimi yazmak yeterliğini (kifayetini) vermiştir. (1), Amma bundan kabak, (sonra) altmış ıla yakın süren Pehvêvî boğuntusunda, dilimizin medreselerde tâlimi yasak olmağına göre ana dilinde sevdalanmaktan mahrum sahlanmış Türk dili İranlıların şairleri ve yazarları yazılarında eski yazı ananelerimizden ancak bacardıkları kadar faydalanabildiler. "Heyder Baba'ya Selâm" da az-çok eski yazı ananelerimizden etkili (te'sir almış) olduğuna göre bu ananelerin kabarık özelliklerini izlemediğimiz "Heyder Baba'ya Selâm"ın yazılışında tapınan Edebî lehçe ve Tebriz lehçesinden başka özelliklerin ne olduğunu anlamakda bize yardım edebilir.

Asırlar boyu dilimizi İslami elif-ba ile yazmak çabasında (telaşında) Türkçe'nin dokkuz sâitini Arapça'nın üç harufu (yani vav, ye, elif) ile gösterebilmekten ötrü bu kimi tedbirler işlendi. Burada yalnız bahsimizi aydınlatan bir tedbire işare olur:

a: Türkçe'de olan sâit-samit uygunluğu gözlenilmekten ötrü vav, elif, ye, harfleri Arapça'dan alınmış Elif-ba'nın ön samitleri ile işlenende ön ve arha samitleri ile işlenende arha sâit kimi değerlendirildi. Böylelikle, Meselen: sud sözünde /sın/ samitinin ön samit olmaına göre /vav/ harfine ön sâit degeri verilip su sözünde ise /sad/ samitinin arha samit olmağına göre /vav/ harfine arha sâit degeri verildi(2).

b: Türkçede olan saitler uygunluğu kaydesine göre ilk heceden sonraki hecelerin saitlerinin yorumu (tefsiri) ohucunun iç dil bilgisinin uhdesine bırakıldı. Meselen: Ördek(3) sözünde yazıda münakis olmayan son saiti/o/ bu sözü /vurdun/ ohumak ha bile könlüne(4) sözünde yazıda/ münakis olmayan son saiti /o/ ve bu sözü/könlüne/ ohumak, ohucunun burcu tanındı.

c: Saitler uygunluğu kaidesinin ohucu tarafından gözle gözlenilip eklerin de o kaide üzere düzgün ohunuşu arhayınlığı ile ekler bütünlükle ön dodoklanmayan saitlerle (yani /ye/vav/elif/ ile) yazıldı. Bilelige olurdu(5) saklama(6) sözünü (7) olsa(8) yoksa(9) varsa(10) oturma (11) kurmasın (12), gönül (13), murguna (14) hâlde (15), çütçi (16), tarlada (17), otakda (18), humarda (19) hamamda (20).. kimi yazılışları ohucu tarafından olardı. Sahlama sözünü, olsâ yohsâ, varsâ oturma, körmüsan, könlü, murgunâ, haldâ, cütçü, tarladâ otakdân, hâmâmâ... kimi ohumak gözlenilirdi.

d: Bu nevilere ilave eski yazı ananelerine göre çoh vakit son hecenin sâiti, nedense, dodoklanan sait olurdu. Meselen: Bu sözlerde görünen kimi: gelür (21), virsün (22), çekmesün (23), idüp (24), alup (25), kanlu (26), neylesün (27), düşmesün (28), gelüp (29) bilürem (30), gösterüsen (31), çıhup (32), diyürem (33), sevindürsün (34), muhabbetinün (35), ayılmayupdı (36), dur (37), yanub (38), pişmişün (39), yağdur (40), ağdur (41), diyüpler (42)... halbuki sâitler uygunluğu, kaydasına göre bu sâit dodoklanmayan sâit olmalı idi. Ya'ni verdiğimiz misaller bele ohunmalıdır: gelir, versin, çekmesin edip, alıp, kanlı, neylesin, düşmesin, gelip, bilirem, gösterirsen, çıhıp, diyerem, sevindirsin, muhabbetinin, ayılmayıdır, dir, yanıp, pişmişin, yağdır, ağdır, deyimler...

Kısaca açtığımız bu üç mülâhaza (yani Edebi lehçemizin, Tebriz lehçesinin ve eski yazı ananelerimizin kabarık özellikleri) yadımızda iken, "Heyder Baba'ya Selam"ın yazılı suretine baharsak bu makalenin yazılışında öne sürülmüş düşüncelere çatacağık. "Heyder Baba'ya Selam"ın ilk basılışından (İsfend 1332) alınmış 22.boğumun (bendin), yazılışı aynen böyledir.

Bostan pozup getirdin âşağı

Doldırdık övde tahta tabağı
Tendirlerde pişirdik kabağı
Özün yiyüp tohumların çıtardık
Çoh yimekten lâp az kala çatardık.

Yazılışında tekil (vahid), münsecim (düzgün) bir şive avzına muhtelif şivelerden faydalanmış bu boğum, yazılıp-ohunması yarım asırdan artık İran'da yasaklanmış dilimizin yazılışına, yazıldığı asırda, közğü, (ayna) tutmaktadır. Arapça ve Fransızca sâvadlı Farsça'da ise büyük parlak asırlar yaradan nâ-biğa şair, anadilinde ta'lim alabilmediğine göre "Heyder Baba'ya Selam" adlı ana eserini ancak adğınık hususi mütalalarından kazanmış yazılmış malumatı ile yazabilmiştir(23).

Bu boğumda kend telaffuzunda, Tebriz lehçesinde, eski yazı ananelerimizin de izlerini aydınca görürük. Meselen "Kend lehçesinin aydın izini övde (yani evde) sözünde, Tebriz lehçesinin eserini bu lehçeye özel (mahsus) olan arha sâitle daşlaşmış bir iki ön sâitli bir kök ile pişirdik (yani pişirdik arap alfabetiyle bu kelimedede bütün ünlüler gösterilmiştir akt. notu) sözünde, kend telaffuzu ile edebî telaffuzumuzun intibakını getirirdik (bu kelimedeki ünlüler hareke ile gösterilmiş yani getirirdik bu kelimedede de bütün ünlüler gösterilmiş akt. notu) aşığı, tahta, tabağı, yimekten (vani yemekden) sözlerinde, eski yazı ananelerimizin eserlerini yiyüp (yani yiyip) sözünde dodaklanan sâitin yersiz işlenmesinde, ha bele /a/i/ö/o/e/ shaitlerinin irabla gösterilmelerinde görürük.

Kend telaffuzunda olan övde ve Tebriz telaffuzunda olan /pişirdih/ sözleri Edebî lehçemizde deyilen suretlere salınsa bu boğum bütünlükle edebî lehçemizde olacaktır, yalnız eski yazılış tekmillenmiş elif-bamıza çevrilmelidir:

Bostan bozup getirirdin aşığı
Doldururduk evde tahta-tabağı
Tendirlerde pişirdik kabağı
Özün yiyip tohumların çırtlardık
Çoh yemekden lap az kala çatlardık

Birinci "Heyder Baba'ya Selam" öterki bir bahış gösterir ki bu 76 boğumluk ana eserin dörd boğumunda (yanı 16, 25, 61, 62. boğumlarda) Tebriz lehçesinde olan kara, karaldı, kaynıyır, tussusu, (edebi lehçemizde kara, karaldı, kaynayıp, tustusu) ve bir boğumunda (22.boğumda) kaşdıq (edebi lehçede kaçdıq) yazıldıqları telaffuzda kafiye uygunluğuna göre sahlmalı olurlarsa, kalan 71 boğumun hamisinde edebi lehçemizden umumen eski yazı anelerimize göre farklı görünen mevridler cüzi değışikliklerle edebî lehçemize çevrilebilir.

Geçerek bu da, deyilmelidir ki, "Heyder Baba'ya Selam"ın ilk basılışı dilçilik bahımından taysız bir âbide gibi körünüp sahlamılmalı halda, bu yüksek ana eserin kavrayış (anlayış) çevresini (daresini) daha da genişlendirmek için onun Edebi lehçemizce de yazılışı dikkatle hazırlanıp basılmalıdır. Bu iş aynen ikinci "Heyder Baba'ya Selam" üzerinde de görülmelidir.

Bu mülahazalar ünvan edilmiş mahdud bahsi neticelendirmeye bir işare haddinde yeterse de, "Heyder Baba'ya Selam" adlı dalgalı okyanus ürekli dalğıçlarımıza (gavvaslarımıza) onun tükenmez inci harmanlarından yükler tutmağa aralıksız (müdam) seslenmektedir.

İşareler:

1: Bu iş üstad doktor Hamid Nutkı Hazretleri'nin himmet ve çabaları ile üstadın 1365. yılın dü (2) ayında çıhmış "Yazı Kayideleri" adlı eserinde neticelendirilmiştir.

2: Yazı kaidelerimizden yana (raci) üstad doktor Hamid Nutkı hazretlerinin Varlık dergisinin bu sayılarındaki makaleleri oldukça değerli ve öğreticidir.

Âbân 1459 Mihr ve u âbân 1361 Mürdad ve Şehr-iver 1362. Fer verdin-ü Ördübihist 1364.

3: "Tiga urdun çeşm-i uryanun-gerekmez mi sana" Füzûlî

4: "...Hak Teâla anun gönlüne ilham edcerdi", Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan"

"Gönlüne" yazılışının ilk heccesindeki /vav/ sâitinin inceliği ondan kabak gelen ince /kef/ sâmiti ile gösterilir.

- 5: "...Nedirse olurdu..." "Kitâb-ı Dedem Korkud.."
6: "Saklama nakd-i gam ışkını ey can zahir it" Fuzûlî
7: "Dür tek dişin sözünü her dem işitmek ister" Fuzûlî
8: "Men bağde ger benimle habîb olsa aşna" Hatâî
9: "Yoksa derya üzere her bir katrenin devranı var" Sâib
10: "Çok değil hayret yeri ger varsa şirin sözleri" Sâib
11: "Ağyar ile oturma didüm bokdur didi" Râcî
12,13,14: "Kurmasın dam gönül murgundan gösterüsen" Râcî
15: "Özün bu halde cananımı yetür Tanrı" Saraf
16-17: "Cütçi sürer tarlada çüt şur ile " Sâbir
18: "Yarım seher güneşi kimi çıhdı otakdan" Mu'ciz
19: "Ayılmıyupdı gine imdide humardadır" Kamerî
20: "Hamamda ohumak gurbette ögünmek" Müctehidî (emsal ü hüküm)
21: "Sürüden yekrık güler ol kamet-i mevzun bana" Fuzûlî
22-23: "Suya virsün bağban gülzarı zahmet çekmesün" Fuzûlî
24: "Perdesinden keşf idüp ay verdi ahmer yüzünü" Hatâî
25-26: "Müjgamı olup kanlu yaşından yakut" Sâib
27: "Sâki benimle şişe-i peymâne neylesün" Sâib
28: "Gözle atların üstüne hiç yerden ışık düşmesün" Koroğlu (Himmet

Alizade)

- 29: "Degirmencinin ivine gülep bir tarafda oturdu... Koroğlu...
30-31: "Zülf içinde bilürem hâlinden gösterüsen" Râcî
32: "Çıhup tertipden orak olup mecmua cismim" Saraf
33-34: "Diyürem Hak seni sevindürsün" Sâbir
35-36-37: "Mey-i Muhabbetinün curasın içek âşık
Ayılmayıbdı gene imdide humardadır" Kamerî
38: "Peygamberin چراغı kızdan yanıp" Müctehidî...
39-40-41: "Pişmişün dadı yağdur, aşpazın üzi ağdur" Müctehidî
42: "Pise pis diyüpler yahşıya yahşı" Müctehidî